

Теперішній простий час у концепції когнітивної граматики

*Роботу виконано на кафедрі англійської філології
ЛНУ ім. І. Франка*

У роботі проаналізовано значення теперішнього часу (теперішній стану і теперішній звичних дій) як результату процесу інтеграції об'єктивних і суб'єктивних граней концептуалізації.

Ключові слова: концептуалізація, онтологічна реальність, епістемічна реальність, фрейм, доступ.

Шпак О. А. Настоящее простое время в концепции когнитивной грамматики. В работе проанализованы два значения настоящего времени (настоящее состояния и настоящие привычных) действий как результат процесса интеграции объективных и субъективных граней концептуализации.

Ключевые слова: концептуализация, онтологическая реальность, эпистемическая реальность, фрейм, доступ.

Shpak O. A. The Present Simple Tense within the Conception of Cognitive Grammar. In the article discussed two meanings of the Present Simple Tense (the “state present” and the “habitual present”) as resulting from the process of integration of objective and subjective facets of conceptualization involved.

Key words: conceptualization, ontological reality, epistemic reality, frame, access.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів досліджень. Завдяки формальній простоті теперішній неозначений час викладачі англійської мови відносять до “легких” часів. Уважають, що єдиною проблемою у засвоєнні цього часу є вживання закінчення -s у третій особі однини. Однак це твердження спростовується, якщо звернути такі факти:

1. Три типи значення теперішнього часу (теперішній стану, теперішній звичних дій і теперішній моменту);

2. Теперішній час може відноситися до минулого (історичний теперішній);

3. Теперішній час може виражати майбутню дію;

4. Теперішній простий – основний час розповіді у художніх творах [2, 176–183].

Актуальність дослідження зумовлює питання, як така “проста” структура може виконувати таку кількість і такі суперечливі.

У традиційній граматиці жоден з елементів структури теперішнього часу не аналізують як складову частину значення речення. Ні концептуальний зміст закінчення -s, ні факт, що дієслово вживано у своїй основній формі, не вважають семантично релевантними.

Постулат когнітивної граматики, що елементи основи складають семантичну структуру особових речень, вніс новий погляд в аналіз часів [1, 9]. Вибір основи предикації відображає місцезнаходження концептуалізованої схеми в епістемічному просторі мовця. Залежно від того, наскільки правильним є вибір, співрозмовник (інший концептуалізатор в основі) зуміє або не зуміє ідентифікувати “розміщення” основи у його/її епістемічному просторі, тобто не тільки зрозуміє, які аспекти реальності є метою концептуалізації, але й ідентифікує епістемічний статус, який мовець приписує концептуалізації. Оскільки основа забезпечує безпосередній контекст для ідентифікації епістемічного статусу концептуалізованої сцени, характеристики основи, такі як специфікація її онтологічного статусу (розміщення у часі та просторі), а також концепти учасників мовного акту про епістемічний статус основи, входять у структуру значення особового речення. Розглянемо функції теперішнього часу як результату процесу інтеграції об'єктивних і суб'єктивних граней концептуалізації.

Для семантичної характеристики теперішнього часу в англійській мові необхідна експлікація предикації основи. Враховуючи, що основа інкорпорована в лінійну модель часу і має статус реальної події, а концептуалізуючі індивіди в основі розміщують події в епістемічній сфері, тобто концептуальній репрезентації світу, то основа знаходиться і в об'єктивній, онтологічній реальності, і в епістемічній сфері. Оскільки реальність теперішнього можна охарактеризувати через відношення до часового виміру основи, виникає питання: до якої міри термін “теперішній” впливає з онтологічної реальності, з одного боку, і з епістемічної сфери, з іншого.

За вихідну точку візьмемо робоче визначення, що теперішня реальність співпадає як з часовим виміром основи, так і з її онтологічними та концептуальними специфікаціями [3, 153]. Найочевиднішим прикладом події, яка повинна концептуалізуватися як теперішня, буде подія в онтологічній реальності, що еволюціонує у присутності концептуалізаторів, тобто співпадає з онтологічним часом мовлення, що не відрізняється від концептуалізованого часу мовлення і простору основи. Отже, концепція “тепер і зараз” не відрізнятиметься від онтологічного “тепер і зараз”.

З огляду на визначення, що “теперішня реальність” – це реальність, яка співпадає з основою і характеризується відповідністю між онтологічною реальністю й епістемічною сферою, теперішня ситуація в епістемічній реальності належатиме онтологічній, тобто її видно через фрейм, визначений концептуалізованим часом мовлення, який цілком відповідає онтологічному часу мовлення.

Зважаючи на організацію епістемічної сфери, її відповідність онтологічній реальності, а також те, що закінчення теперішнього часу – це предикати основи, котрі використовують для визначення епістемічної позиції онтологічної ситуації, яка профілюється дієсловом основи у відповідній субсфері епістемічної реальності, можна подати так робоче визначення: *морфема теперішнього часу розміщує онтологічну ситуацію з онтологічної реальності в епістемічній сфері, а точніше, у певній ділянці епістемічної реальності*. Множина онтологічних ситуацій, сприйнятливих до основи теперішнього часу, обмежується фреймом, який надає доступ до онтологічної реальності. Визначення передбачає, що тільки реальні ситуації можуть концептуалізуватися як теперішні. Зважаючи на те, що існують ситуації в онтологічній реальності, які не співпадають з онтологічним часом мовлення, але тим не менш концептуалізуються як теперішні, тобто виражені теперішнім простим часом і розміщені в епістемічній реальності, робоче визначення виявляється не цілком адекватним і не пояснює випадків, коли морфема теперішнього часу обґрунтовує об’єктивні сцени, що не належать до онтологічної реальності. Отож, якщо онтологічна ситуація не належить до онтологічної реальності, а розміщена в епістемічній реальності, робимо висновок: це те, що можна побудувати конструкти, в яких епістемічну реальність не обмежуватиме репрезентація онтологічної реальності, а концептуалізований час мовлення – онтологічний час мовлення. Розбіжність між статусом онтологічної реальності ситуації та її розміщенням в епістемічній реальності спонукає до відмежування онтологічного часу мовлення від концептуалізованого й онтологічного простору основи від концептуалізованого. Тобто, щоб побудувати будь-яку ситуацію як теперішню, концептуалізатор повинен розширити часовий фрейм мовленнєвого акту, а саме концептуалізований час мовлення і концептуалізований простір основи, віддаляючись таким чином від меж онтологічного часу мовлення й онтологічного простору основи.

Коли відсутня будь-яка специфікація меж концептуалізованого часу мовлення, найприроднішою інтерпретацією морфемі теперішнього часу є те, що вона розміщує в епістемічній реальності об’єктивну сцену, яка належить до онтологічної реальності. Однак мовець може лінгвістично специфікувати фрейм, який визначає концептуалізований час мовлення за допомогою обставин часу *now, at the moment of speaking, at this moment* і т. п. Завдяки можливому збігу онтологічного часу мовлення з концептуалізованим фрейм, який визначають обставини часу, може повністю збігатися з онтологічним часом мовлення, але може також розширювати концептуалізований час мовлення за межі онтологічного. Наприклад, у “*now, in the 20th century*”, де “*now*” передає концептуалізований час мовлення й одночасно специфікується як “*це сторіччя*”, концептуалізований час мовлення відповідає онтологічному часу тривалістю у сто років. Наслідком розширення концептуалізованого часу мовлення буде розширення епістемічної реальності у ту частину онтологічної реальності, яка специфікується обставиною часу “*у 20-му сторіччі*” і збігається з онтологічним часом 1901–2000. У таких випадках термін “теперішній” віддаляється від свого основного значення, яке співпадає з онтологічним часом мовлення, бо його значення співпадає з концептуалізованим часом мовлення.

Отже, морфему теперішнього часу можна визначити як основу предикації, яка розміщує концептуалізовану ситуацію в епістемічній реальності. Коли концептуалізований час мовлення співпадає з онтологічним, тільки сцени з онтологічної реальності будуть закономірно концептуалізуватися в епістемічній реальності, тому що вона повністю співпадатиме з онтологічною. Такі випадки визначають реальне і безпосереднє значення теперішнього часу. У випадках, коли концептуалізований час мовлення виходить за межі онтологічного, лінгвістично специфіковані об’єктивні сцени з частини онтологічної реальності будуть концептуалізуватися як онтологічно реальні й епістемічно близькі, не зважаючи на те, що за ними не завжди можна спостерігати з перспективи онтологічного часу мовлення й онтологічного простору основи.

Інша грань значення складної структури, яку можна формально подати як “[V – TNpr]” – це концептуальний смисл дієслівної форми. Припустимо, що немаркована в часі тобто проста, дієслівна форма розкриває спосіб структуризації онтологічної ситуації одним із двох шляхів, визначених профілем дієслова. Морфема теперішнього простого часу передає або доконаний процес, тривалість якого чітко окреслено, причому однаково увагу звернено на всі його фази, що знаходяться у проміжку сприйнятого часу, або недоконаний процес, стабільно однорідну ситуацію, початок і кінець якої виходять за межі часового масштабу предикації.

Наприклад, проста дієслівна форма *write* профілює доконаний процес, а саме послідовність відношень, сканованих у проміжку сприйнятого часу. Кожне з відношень визначає наступну точку ментальної доріжки, фігура концептуалізації переходить від початкової позиції до кінцевої. Відповідно до типу профілю, кожне з відношень між траєкторією та віхою відповідає точці сприйнятого часу, й таким чином кожна точка такого часу зв'язана з іншою фазою процесу, що гарантує включення початкових і фінальних фаз у межі часового фрейму.

Альтернативою профілю простої дієслівної форми *write* є форма *know*. У термінах когнітивної граматики дієслово *know* позначає послідовність стійких відношень між іменною сутністю, яка розробляє траєкторію предикації, та іншою іменною сутністю, що розробляє віху предикації. Номінал, який визначає віху, – тип знання; номінал, що створює траєкторію, – індивід, котрий володіє знанням. Оскільки відношення між “знавцем” і “знанням” профілюються як стабільні та роблять процес однорідним, послідовність відношень не може обмежуватися чітко окресленим проміжком часу. Процес перетікає за межі проміжку часу, виключаючи початкові і фінальні фази з діапазону предикації. Згідно з цією характеристикою, дієслівна форма *know* реалізує імперфектний профіль, внаслідок чого жодна з фаз предикації не репрезентує весь процес, дозволяючи доступ тільки до однієї з його частин. Завдяки однорідності імперфектного профілю *know* будь-яку з його фаз кваліфікують як адекватну репрезентацію послідовності відношень. Тобто, якщо індивід має доступ до однієї частини імперфектного процесу, він знає весь процес, тому що незалежно від величини проміжку часу відношення між траєкторією і віхою залишається незмінним. Це не стосується перфектних значень. Оскільки перфектний профіль зумовлює зміну в позиції траєкторії щодо віхи, кожне з відношень, яке утворює процес, відрізняється одне від одного. Отже, концептуалізатор може мати доступ до одного з відношень і нічого не знати про інші.

Коли основа теперішнього часу обмежує фрейм, через який онтологічна ситуація може бути ментально доступною, тільки частина процесу доступна через онтологічний час мовлення, а значить тільки доступні фази процесу знаходяться в онтологічній реальності. Це може привести до обмеження статусу реальності перфектного процесу лише тими його частинами, які співпадають з онтологічним часом мовлення, що пояснює несумісність типу профілю з концепцією “теперішнього”, в якому концептуалізований час мовлення зводиться до онтологічного часу мовлення. Як зазначав Р. Ленекер, тривалість події рідко дорівнює висловлюванню, яке її описує, і для того, щоб подію вважали повною “інстанцією” доконаного процесу, вона вся, включаючи кінцеві точки, повинна бути профільована [1, 252]. Отож, статус реальності фрагменту процесу не гарантує статусу реальності фаз, які випадають з часового фрейму. Спостерігаючи фрагмент певної ситуації, можна бути певним, що він реальний, але не можна гарантувати, чи існує що-небудь за його межами, до чого є доступ. Звідси, якщо фрейм “теперішній”, через який співрозмовник має ментальний доступ до сцени, обмежений тривалістю події (концептуалізований час мовлення дорівнює онтологічному), доступна тільки певна частина динамічної ситуації, що не може гарантувати статус онтологічної реальності для усієї онтологічної ситуації, яку профілює перфектне дієслово, і не сумісне зі значенням теперішнього часу – “онтологічно реальний і безпосередній” [3, 59].

Зовсім інша ситуація з імперфективами. Враховуючи, що будь-яка фаза імперфектного процесу однаково інформативна щодо всього процесу, проста дієслівна форма, яка позначає недоконаний процес, є сумісною з концепцією *теперішнього* (розміщення онтологічної ситуації в епістемічній реальності), що співпадає з часом мовлення (концептуалізований час мовлення дорівнює онтологічному часу мовлення). Завдяки своїй здатності скорочуватися, будь-яку частину процесу можна розглядати як його повну інстанцію, онтологічна реальність частини процесу, що збігається з часом мовлення, достатня для того, щоб вважати процес онтологічно реальним. Оскільки імперфектне дієслово структурує сцену таким способом, що її початок і потенційні результати знаходяться за межами профілю, то, якщо співрозмовник здатен “бачити” через фрейм онтологічного часу мовлення одну фазу сцени як реальну, він може припустити реальність усієї сцени загалом і помістити її в

епістемічну реальність. Хоча співрозмовник матиме доступ тільки до однієї фази, він побачить достатньо, тому що у випадку імперфектного профілю нічого не зміниться, незалежно від того, як довго він спостерігатиме.

На основі сказаного вище можна зробити висновок, що функції теперішнього неозначеного часу мотивують такі чинники:

а) закінчення теперішнього часу *-s*, яке розміщує онтологічну ситуацію безпосередньо у сфері епістемічної реальності;

б) концепція теперішнього часового фрейму – концептуалізованого часу мовлення, через який онтологічна ситуація доступна для концептуалізуючого індивіда;

в) часовий профіль каузального центру, тобто процес у його основі.

Перше значення теперішнього простого часу, “*теперішній стану*”, можна вважати прототиповим значенням, що реалізують прототиповими імперфектними дієсловами. Розглянемо його на основі прикладів, які аналізує Р. Кверк [2, 179]:

1. *Margaret is tall.*

2. *She knows several languages.*

3. *This soup tastes delicious.*

Отже, робимо висновок, що морфема теперішнього часу розміщує онтологічну ситуацію у субсфері епістемічної сфери, яку визначають концептуалізованим часом мовлення, тобто в епістемічній реальності. Коли відсутні прислівники, які уточнюють часовий фрейм теперішнього, маємо випадок “дефолту” [3,160], в якому концептуалізований час мовлення дорівнює тривалості події мовлення – онтологічному часу мовлення. Він визначає частину онтологічної реальності, до якої має доступ учасник, тобто близьку онтологічну реальність. Отож, точний збіг концептуалізованого часу мовлення з онтологічним визначає епістемічну реальність як таку, що співпадає з онтологічною.

Оскільки в кожному випадку імперфектне дієслово розвиває каузальний центр так, що онтологічна реальність будь-якої частини процесу гарантує статус онтологічної реальності для всього процесу, кожна сцена може бути обґрунтована закінченням *-s* простого теперішнього часу, тобто розміщена в епістемічній реальності як повністю сумісна з концепцією онтологічно реальної події, не зважаючи на те, що відповідні сцени не обов’язково обмежують власне часові виміри онтологічного часу мовлення.

Розглянемо вживання так званого теперішнього “звичних дій”. Для аналізу знову скористаємося прикладами, які наводить Р. Кверк [2, 179]:

4. *We go to Brussels every year.*

5. *She makes her own dresses.*

6. *Bill drinks heavily.*

Зауважимо, що в жодному з вказаних прикладів структурована дієсловом сцена не обов’язково повинна збігатися з актуальним часом мовлення. Той факт, що хтось їздить кудись кожного року (4) не обов’язково означає, що цей процес відбувається у момент мовлення (онтологічний час мовлення), хоча така можливість не виняток – можна інформувати свого співрозмовника про це під час однієї з подорожей. Хтось може шити сукні від часу до часу (5), але не робити це в момент мовлення (онтологічний час мовлення). І нарешті, факт, що хтось багато п’є (6), не означає, що він/вона п’є алкоголь у момент мовлення. Однак на основі поданої вище дефініції теперішнього простого часу закінчення *-s* не можна вважати цілком мотивованим у жодному з випадків (4–6), і фрейм (концептуалізований час мовлення) обмежується онтологічним часом мовлення.

Складна структура *every year* відносить ситуацію *go to Brussels* до регулярної моделі теперішнього часу. Отже, фрейм, через який онтологічна ситуація *go to Brussels* стає ментально доступною – концептуалізований час мовлення, не збігається з онтологічним часом мовлення, а виходить за його межі. Оскільки значення “кожного року” передбачає “цього року”, а “цей рік” включає час мовлення, основу теперішнього часу мотивує частковий збіг концептуалізованого часу мовлення з онтологічним. Важливо зазначити, що в образі, структурованому прикладом (4) *We go to Brussels every year*, субсфера епістемічної реальності, яка визначається концептуалізованим часом мовлення, що виходить за межі онтологічного часу мовлення, репрезентує більшу частину онтологічної реальності. Отже, сутності розташовані безпосередньо в епістемічній реальності, не обов’язково належать до онтологічної реальності. Завдяки тому, що концептуалізований час виходить за межі онтологічного,

події, які не розвиваються у присутності учасників мовленнєвого акту, можна концептуалізувати як теперішні, розміщені в епістемічній реальності основи, яка виходить за межі онтологічної реальності.

Речення (5) *She makes her own dresses* виглядає проблематичніше. З огляду на відсутність обставини часу, воно нагадує випадок “дефолту”, коли часовий фрейм теперішнього обмежується часом мовлення (концептуалізований час мовлення дорівнює онтологічному). В той же час, перфектний профіль дієслова основи не допускає значення “збіг у теперішньому часі”, тобто основа теперішнього часу не гарантує того, що профільна сцена належить безпосередньо до онтологічної реальності. Враховуючи, що речення *She makes her own dresses* – справжній приклад вживання теперішнього простого часу, і що основа теперішнього часу перфектних дієслів передбачає розширення концептуалізованого часу мовлення за межі онтологічного, природно припустити, що, крім обставин часу, можуть бути й інші фактори, які здатні розширити концептуалізований час мовлення. У цьому випадку розширення досягається завдяки тому, що іменник у функції прямого додатка вживається у множині.

Морфема теперішнього часу обґрунтовує процес, структурований фразою *make dresses*, радше, ніж *make a dress*, каузальний центр утворюється фразою *make dresses*. З точки зору когнітивної граматики, семантичний полюс складної структури – це не сума її компонентів. Його значення можна охарактеризувати через узгодження профіль/основа, де основа утворюється специфікаціями обох предикатів, тоді як профілю складної семантичної структури, він може бути не ідентичним жодному з її компонентів. Відповідно, семантичний полюс фрази *make dresses* можна охарактеризувати як такий, що профілює на вищій рівень інтеграції послідовність перфектних процесів, які концептуалізуються як однорідні завдяки спільній специфікації, наприклад, пошиття сукні, а не спідниці. Однорідність узгоджується з імперфектною схемою, проте імперфектність впливає з повторення деяких перфектних за своєю природою процесів, а не внутрішньої однорідності окремого (імперфектного) процесу.

Отже, основа теперішнього часу в реченні (5) мотивована двома факторами. По-перше, хоча дієслово *make* профілює перфектний процес, процес основи *make dresses* узгоджений з імперфектним профілем, який робить його сумісним із теперішнім навіть за умови, що концептуалізований час мовлення дорівнює онтологічному. В той же час, оскільки імперфектність *make dresses* передбачає концептуалізацію послідовності перфектних процесів, образ нагадує значення “звичної” дії, хоча розширення часового фрейму не призводить до цілковитої його специфікації. Можна припустити, що розширення імпліковано ітеративним характером концептуалізованої сцени.

Підсумовуючи, зауважимо, що імперфектність послідовності *make dresses* пояснює сумісність прототипового перфектного дієслова *make* із значенням теперішнього часу, тоді як внутрішня структура вищого рівня імперфектного процесу, а саме перфектний профіль кожного з його компонентів, свідчить, що неможливо інтерпретувати “збіг у теперішньому” у випадках, коли концептуалізований час мовлення дорівнює онтологічному. Простіше кажучи, принаймні для одного випадку пошиття сукні, який концептуалізується як сутність в епістемічній реальності, часовий фрейм, що дозволяє ментальний доступ, не може обмежуватися тривалістю події мовлення, тобто хоча б один випадок пошиття суконь може не належати до онтологічної реальності. Все-таки у концептуалізації статус теперішнього є цілком законним, незважаючи на те, що учасники події знають, що *She* (вона) не виконує дію у їхній присутності.

Що стосується речення *Bill drinks heavily*, то воно відрізняється від попередніх двох хіба що тим, що імперфектність концептуалізованої сцени мотивована прислівником, який модифікує прототипово перфектний процес, утворюючи імперфектний профіль.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз поданих вище прикладів пояснює вживання простого теперішнього часу як теперішнього звичних дій, коли основний процес профілює онтологічну ситуацію як онтологічно реальну, хоча тільки епістемічно близьку. При цьому основа не допускає пошуку співрозмовниками онтологічної ситуації у межах фрейму онтологічного часу мовлення. Відмінність між “теперішнім стану” і “теперішнім звичних дій” полягає в тому, що в останньому концептуалізований час мовлення виходить за межі онтологічного часу мовлення.

Завершуючи аналіз, зазначимо, що існують інші значення теперішнього простого часу, які стануть предметом окремого дослідження.

Література

1. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 2 : Descriptive Applications / R. W. Langacker. – Stanford : Stanford University Press, 1991.
2. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – London. – New York : Longman, 1985.
3. Turewicz K. Applicability of Cognitive Grammar as a Foundation of Pedagogical / Reference Grammar / K. Turewicz. – Lodz : Wydawnictwo Uniwersytetu Lodzkiego, 1993.

Статтю подано до редколегії
16.03.2011 р.